

VIGILIA

2003 / 9

FILA BÉLA – LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS: „A második halál”

A vallási tapasztalat

FARKASFALVY DÉNES: Istenélmény a zsoltárookban

SZOMBATH ATTILA: A vallási tapasztalat

metafizikai értelmezéséről

ROCHLITZ KYRA: Válaszúton

JELENITS ISTVÁN: Versolvasó. Károlyi Amy emlékének

Sík Sándor kiadatlan versei

Beszélgetés Richard Schaefflerrel

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Erőtérben	641
FILA BÉLA – LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	„A második halál” <i>(tanulmány)</i>	642

A VALLÁSI TAPASZTALAT

FARKASFALVY DÉNES:	Istenélmény a zsoltárookban	651
SZOMBATH ATTILA:	A vallási tapasztalat metafizikai értelmezéséről	657
ROCHLITZ KYRA:	Válaszúton	666

SZÉPÍRÁS

JELENITS ISTVÁN:	Versolvasó. Károlyi Amy emlékének <i>(tanulmány)</i>	675
SÍK SÁNDOR:	Párbeszéd a Kígyóval; Ti boldogok!; A legszebb művészet <i>(versek)</i>	680
KOSZTOLÁNCZY TIBOR:	Arról, aki valóban ismeretlen — Ignotus <i>(tanulmány)</i>	687
VÖRÖS ISTVÁN:	Egy kínai betű; A mamut lovasa <i>(versek)</i>	693
DANYI ZOLTÁN:	Vidéki siratófal; Mihály arkangyal fája <i>(kisprózák)</i>	696

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

GÖRFÖL TIBOR:	Richard Schaefflerrel	698
---------------	-----------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

ADRIENNE VON SPEYR:	Eucharisztia és szorongás; Az Úr eucharisztikus tapasztalata <i>(Muraközy Nóra fordításai)</i>	707
---------------------	--	-----

NAPJAINK

GÖRFÖL TIBOR:	A hetvenéves Fila Béla köszöntése	711
---------------	-----------------------------------	-----

KRITIKA

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ:	Richard Schaeffler: <i>A vallásfilozófia kézikönyve</i>	713
----------------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	715
---	-----

*A 650., 674. és 710. oldalon kézirat-fakszimilék
Sík Sándor hagyatékából*

„A második halál”

¹Nem ezen tartalmakat tagadjuk, hanem a bölcseleti-teológiai nézőpont megújításában próbáljuk megérteni őket. A természettudományokban, a szellemtudományokban és a teológiában a szakemberek új hermeneutikai köröket dolgoznak ki. Képesek arra, hogy magasabb szinten gondolják át eddigi eredményeinket, miközben mindez természetesen igen sok zavart is okoz. A nagyvonalúak könnyen és egy mozdulattal akarják eltüntetni az eddigi eredményeket és problémákat: vagy azt mondják, hogy nincs pokol, vagy, hogy nem úgy van már a pokol, mint régen hittük. A kicsinyesek pedig mindezzel szemben épp objektív kijelentésekre ragadtatják magukat.

Az emberi szabadság kettős esélye

²Erről részletesen: John R. Sachs SJ: *Current Eschatology: Universal Salvation and the Problem of Hell*. Theological Studies 52 (1991) 227–254.

Hogy a pokol kérdését ne apokaliptizáljuk, vagy bagatellizáljuk, valamint hogy az üdvözítő szándékra vonatkozó reményünket illetéktelenül ne terjesszük ki, túlozzuk el, a pokolról való gondolkodásban nem ismétелgethetjük azokat a formulákat, megfogalmazásokat, amelyeket eddig a hagyományos bölcseleti teológiában használtunk.¹ Az új gondolkodásmódnak — amely többek között hermeneutikai, pszichológiai, nyelvelméleti eredményekből áll össze — köszönhetően mélyebben és átfogóbban kísérlehetjük meg a pokolról való beszéd értelmezését.² Egyrészt reális lehetőségünk van arra, hogy elkárhozzunk, azaz olyan döntést hozunk már életünkben, ami megmarad, és végérvényesen megjellegzi viszonyunkat az üdvösséghez. Képesek vagyunk arra, hogy Isten ellen végérvényes döntést hozunk, ami a kárhozatot, a pokol állapotát jelenti.³ Másrészt azonban Isten olyannak mutatkozik, aki minden embert őszintén üdvözíteni akar, és ezt Jézus pokolra szólásával bizonyította is. Jézus — ez kimondható — nemcsak a bűnt vette magára, hanem a bűn végső következményét, a poklot is elszenvedte. Jézus a pokol állapotában a kárhozat kínjait is elszenvedte. Ha pedig elszenvedte, és nem pusztult bele, hanem föltámadt, akkor Isten a kárhozott embert is képes föltámasztani.

Ugyanakkor az emberi szabadságnak kettős esélye van. Ha van esélye arra, hogy végérvényes döntést hozzon Isten mellett, akkor arra is van, hogy végérvényesen döntsön Isten ellen. Ez a két kijelentés, és ez a kulcspontja az eddigieknek, nem ugyanazon a szinten mozog. „Szeretlek téged”, „gyűlöllek téged” — a két kijelentés nem azonos mélységű. A gyűlölet, meg az, hogy „látni se akarlak”, csak következmény, másodlagos jelentőségű. Az elsődleges az, hogy a valóság, Isten mellett dönthetünk. Hozhatok azonban olyan döntést is, amellyel elzárkózom Isten elől. Krisztus halála és megváltó tette miatt reménykedhetünk abban, hogy mindenki üdvözülhet, de fenn kell tartanunk a reális elkárhozás, a pokol lehetőségét, anélkül, hogy ennek objektív mibenlétéről elhamarkodottan döntenénk. A pokol valósága dialektikusan érthető csak, mert nem azonos szinten létezik a Jézus halálát okozó bűn ténye és Jézusnak az az áldozata, hogy meghalt a bűnökért, és feltámadásával a bűnre bocsánattal válaszolt.

Életünk már itt a földön transzcendens irányultságú. Szabad döntéseinknek és szeretetünknek föltétlen, végérvényes jelentősége van az örök kárhozat vagy boldogság távlatában. Megkülönböztethető, de nem választható szét szabadságunk eredeti transzcendens valósága, végső rendeltetése és véges, kategoriális objektivációja. Az elsőben életünk egésze, horizontja, rejtett

³„A halál pillanatában történik meg az örök üdvösségünk eseménye, mint történés, mert ott ítél meg bennünket Isten, de az örök üdvösségünk az életben dől el, abban az életben, ahol Isten mindenkinek alkalmat ad arra — teológiailag kifejezve —, hogy Istent mindenek előtt és mindenek fölött válassza, és megmutassa az iránta való szeretetét. Ez anonim módon is történhet.” Lázár Kovács Ákos beszélgetése *Fila Bélával*. Vigília, 2003. július, 545. Vagyis az Istennel kapcsolatos döntés nem az Isten szóra vonatkozik, hanem saját életem legbensőbb szereteteseményére, vagy annak elutasítására.

⁴Jel 20,8, valamint: Jel 2,11; 20,6; 20,14; 21,8

A halál mint „nyitott esemény”

⁵Boros László: *A halál misztériuma*. (Ford. Gáspár Csaba László.) Vigília, Budapest, 1998.

háttere fedezhető fel, míg a másokban konkrét tetteink realizálódnak. Életünk két szintje összefügg és egységet alkot. A tragédia akkor kezdődik, amikor elemi erővel ránk tör a magány, a semmi megtapasztalása, a magány-szülte félelem és szorongás, a teljes elveszettség érzése, és amikor tudatosulnak az életünkbe befészkelődött, feloldhatatlan ellentmondások. Nem létezhetünk mások nélkül, de megtörténhet, hogy minden kapcsolatunk végérvényesen tönkremegy. Halálában mindenki végérvényesen magára marad. Azonban a halál magánya még nem a kárhozat magánya, a szeretetre való teljes képtelenség magánya. Különbség van a halál és a pokol magánya között. Lehetséges „második halál”,⁴ azok halála, akik végérvényesen bezárkóztak önzésükbe és gögjükbe, azoké, akik egyáltalán nem képesek megnyílni a szeretetnek, akik a fizikai halál utáni forró és nem lohadó „lánggal égő kénköves tóba”, a János apostol által leírt helyzetbe „kerülnek”. Jézus ugyan alászállott a poklokra, belépett a holtak lánggal égő végső magányának mélységébe, de a szeretet és a szabadság feltétlen komolysága miatt nyitva kell hagyni az elkárkozás lehetőségét. Mint lehetőség, a kárhozat szörnyűsége ott rejtőzik létezésünk mélységeiben. A följárlott szeretet lehet elfogadott vagy visszautasított szeretet. Isten megbocsátó módon közli önmagát, de ezt is el lehet utasítani. Nem tekinthetünk el a szabadságunkban rejlő abszolút ellentmondás lehetőségétől sem: hogy életünk végső alapját megtagadjuk, végső célunkkal összeütközésbe kerülünk. Nem kérdőjelezhető meg az ember eredeti, alapvető szabadsága, amellyel életének egészéről és végérvényességéről dönt. Halálom pillanatában végérvényessé válik egy állapot, ami következménye annak, amit a földi élet során a bűnben elkövettem. A halál pillanatában bekövetkező, végérvényesülő állapot, a pokol azt jelenti itt, hogy nincs több lehetőség arra, hogy jóvátegyem a halálos bűnt, ha halálos bűnben ért a halál. De valóban így van ez?

•Hogy a halál pillanatában végérvényessé válik az emberi lét-helyzet, hogy a meghalt már nem követhet el se jót, se rosszat, és mintegy végérvényesen le van zárva, ez a következtetés tulajdonképpen az angyali létmód modelljének az emberre történő alkalmazása. Az angyal egyszer döntött, és ez végérvényes. A halál pillanatában adott döntés véglegességét a teológusok tehát az angyali létmód mintájára vették. Viszont, ha Jézus kereszthalála és feltámadása felénk megbocsátást is jelent, akkor mondhatjuk, hogy Isten a halálban — és nem a halál előtt, és nem is a halál után, hanem magában a halálban megbocsátást adhat. A halálban is tételezhető nyitottság, vagyis nem lezárt, nem végérvényes a halál pillanata. A halál — akár heideggeri értelemben is — nyitott esemény lehet.⁵

Az megátalkodott, aki gyűlöli Istent, mert Isten nem tudja őt üdvözíteni, hiszen bűnös. Végérvényesen bűnös és végérvényesen elzáródott Istentől, és ez Isten számára is végérvényes lehetetlenséget jelent az üdvösség megadásához. „Ha a halál pilla-

natában halálos bűnben halt meg valaki, akkor ő szükségszerűen megátalkodott is”, ebben érzünk, ha nem is logikai, de valami kegyetlen ellentmondásosságot, amit csak dialektikusan oldhatunk fel. Két állítást állítunk ismét, egyszerre, amelyek nem egyenlő rangúak. „Gyűlölöm Istent, mert egyedül Isten tehet engem boldoggá, szeretném, hogy ő szerethessen, ahogyan másokat szeret, mivel azonban én végérvényessé vált döntést hoztam ellene, ezért Isten nem tud engem üdvözíteni. Tudom, hogy egyedül ő adhat nekem örök boldogságot, de elzártam magamat tőle, és én ezt tudva, gyűlölöm őt. Hogy egyedül Isten tehet engem boldoggá, ezt mindig tudom, és pont ez az én poklomnak a forrása.” A tehetetlen gyűlölet nem azonos mélységben van azzal, hogy tudom, hogy tudtam volna szeretni őt, hiszen ő is szeret engem. Ez az egész tehetetlen monológ nincs azonos magasságban azzal, hogy „Isten szeretni akar és tud”. Nem azonos szinten van az, hogy „Istent szeretem”, azzal, hogy „Istent gyűlölöm”.

A pokol mint egzisztenciális állapot

⁶H. Stich: *Die Möglichkeit des Heilsverlustes in der neueren Theologie.* Eschelbach, 1982, 165skk.

Ebbe a mélység- és magasságbeli különbségbe lép be Jézus az ő pokolra szállásával, a pokol elszenvetésével. Az egyház nem ítélte el, de nagy általánosságban a dogmatikusok kerültek el a kijelentést, hogy Jézus a poklot szenvedte el, hogy a poklot is elszenvedte. Annyit mondanak, hogy Jézus a bűnt szenvedte el.⁶ Ha kimondjuk, hogy Jézus a poklot szenvedte el, akkor rögvést nyitottá válik a halálban az Isten felé vezető út. A pokol állapotában Jézus és a kárhozott lélek között még történik valami. Azt mondják a régiek, hogy „ez nem lehetséges, mert a földi életben a halállal lezárult az élet”. De mondhatjuk, hogy a halálban a szabadságnak elvileg két esélye kell, hogy legyen. Fenntartható a pokol, a megátalkodottság, a kárhozat, a „második halál”, de ha egyszer eleve Istenre való irányultságunk van, akkor ott is találkozunk lehet Krisztussal, akivel minden tapintatnál diszkrétebben „elintézzük a dolgot”, hiszen ő maga is elszenvedte azt, és most velünk együtt is elszenvedheti. Az ítélet szeretetben és irgalomban teljesül be. Más a fizikai, a pszichológiai és az egzisztenciális szükségszerűség. Egy fizikai szükségszerűséget állítunk akkor, amikor azt mondjuk, hogy a halálban, az ítéletkor nincs több lehetőségem, mert nem kapok több kegyelmet a megbánáshoz. Azonban nem feltétlenül azonos ez a fizikai vagy erkölcsi szükségszerűség azzal, ami a halálban velem egzisztenciálisan történik. Ebben az értelemben egzisztenciális állapot is a pokol.

Krisztus hatalma a bűnös és annak bűne felett

Nem merte sem Rahner, sem Balthasar eldönteni, hogy az ítélet után ténylegesen ki kárhozik el, ki kerül a kárhozat állapotába, a pokolba. Azt mondják a maiak, hogy nyitva kell hagyni a pokol kérdését, hogy reális lehetőségként kell kezelni. „Képes vagyok Isten mellett dönteni”, és „képes vagyok Isten ellen dönteni”, ez a két kijelentés — mint mondtuk — nem azonos szinten áll. „Isten szeret engem”, és „én szeretem Istent” — ez a két kijelentés viszont Jézus megtestesülése miatt (és ez nem hagyható figyelmen

⁷Mt 24,37–40: „Uram, mikor láttunk éhesen, hogy enned adtunk volna, vagy szomjasan, hogy innod adtunk volna?...”

Krisztus egyetemes bűnbocsánata

⁸Az előbbi logikával természetesen az is elképzelhető, hogy amint Jézus az elkárhozottal találkozik a pokolban, úgy a bűn, a pokol fejedelmével is találkozhat. A lényeg itt is az, ami eddig: a rögzített, hagyományos gondolkodásban és beszédben ugyanolyan értékű logikai állításként szerepeltek, mondjuk, a Sátán cselszövéseinek értelmezései és Isten kijelentéseinek magyarázatai, pedig — belátható — ezek az állítások nem azonos távlatú mélységeket tárnak fel.

⁹H. U. v. Balthasar: *Theodramatik IV: Das Endspiel*. Einsiedeln, 1983, 243–293.

kívül) egy szinten áll, egy magasságban jelentetik ki.⁷ Ha a világ, a felebarát, az önszeretetünk (és ha hívők igyekszünk lenni, és hétköznapijainkban is tudunk Istenről, akkor istenszeretetünk) egybeolvad, az igenis azonos azzal, ahogyan Isten szeret bennünket. Egy szinten van vele, és ennyiben azonosak. Az, hogy én Isten ellen halálos bünt követek el, megszakítom vele a kapcsolatot, valamint az, hogy Isten a bűnöst is üdvözíteni akarja, ez a két kijelentés viszont ismét nem egy szinten van, nem azonos erejűek és mélységűek. Ha Krisztus tényleg a bűn miatt halt meg, és a bűn következményét, a halált, illetve annak kárhozott végérvényességét, a poklot is elszenvedte, akkor Krisztus rendelkezhet a bűnös és ezen keresztül annak bűne fölött. Hatalma van, kulcsa van ahhoz, hogy megnyissa a bűnöst, pontosan az előbbi, az azonos szinten értelmezett emberi és isteni szeretet megegyezése okán.

A poklóról szóló tárgyilagos, objektív állítások egy merő statikus, szinte fizikai rendben érvényesek, és ezeket az egyház a középkori zsinatokon, a Viennai, a Firenzei, a Lateráni zsinatain egyértelműen tisztázta, mert tisztázni kellett. Nem gondolta el, mert még nem tartott ott, még nem tarthatott ott a dogmafejlődés (ami az értelmezés fejlődése, a belátások, valamint az önreflexió elmélyülése is egyben), hogy tudomásul vegye azt a (reális) lehetőséget, hogy Krisztus bűnbocsánata egyetemes. Vagyis, hogy Krisztus képes megbocsátani nekem, a neki meg nem bocsátani tudó embernek is. Ha viszont ezt figyelembe vesszük, akkor azt (Lutherrel) nem mondhatja Krisztus, hogy „nyugodtan bűnöztek csak, úgyis megbocsátok nektek”. Jézus maga a tanúság, minta, példa, az elsőszülött annak belátásához, hogy azért ez nem olyan kis dolog. Krisztus a bünt minden pórúszában, halálos komolyan elszenvedi. A romlás, a fizikai és pszichikai szükségesség, amely akár determinálhatja is tetteinket, bizonyos, hogy nem képes végérvényességgel kifejezni az ember és Isten legbensőbb kapcsolatát. Minden Éva és Ádám ugyanannak a kozmikus drámának résztvevője. A világban a Sátán legfőbb törekvése az, hogy kimutassa, Isten méltatlanra pazarolta a szeretetét. Mindez nemcsak elméleti fejtegetés, hanem félelmetesen komoly lehetőség, amint ezt jelzi Jézus pokolra szállása is. Milyen lesz az élet végső kimenetele, mire számíthatunk a végén? Hogy a végén minden rendbe jön-e és hogyan, erre választ csak Jézus örömhírétől, feltámadásának végtelen hatékonyságától várhatunk, mert benne nyilvánvalóvá lett az ember méltóságának valódi tétje.⁸

Korábban azt állítottuk, hogy a holtak birodalmában, a kárhozottak birodalmában, a pokolban megszűnik a kapcsolat a kárhozott és Isten között. Balthasar, aki a korábbi elméleteket új módon igyekszik átgondolni, azt mondja, hogy a nagyszombati pokolra való alászállással Jézus felvette a kapcsolatot a bűnben végleg megholtakkal.⁹ Belekiáltotta önmagát a bűn és a kárhozat közötti személyes kapcsolat örök tüzebe, ami a pokol állapota.

**Krisztus helyettesítő,
engesztelő passiója**

Jézus legyőzte a halált, és ez az, amiben és ahonnan ő a bűn és a kárhozat összefüggésének állapotában égő egzisztenciához közelít. A halál a bűn következménye. Jézus a halált legyőzte, aminek a kárhozatra nézve következménye van. A teológiában eddig az az elgondolás volt az elsődleges, hogy amiről nem kaptunk kinyilatkoztatást, arról ne beszéljünk. Itt azonban két kérdés is föltehető. Jézus egyszerűen csak hírül adja azt, hogy ő győzött, vagy ezt mindenre és mindenkire érvényesen meg is valósítja? Megvalósítja-e mindenki számára, hogy ő győzött a halál és a pokol fölött? Határozottan állítható, hogy Jézus azzal, hogy elszenvedte a halált, és pokolra szállt, szolidaritást vállalt azokkal, akik (zavaróan objektíve szólva) ott voltak, és lehetnek, és majd lesznek. A kérdés az, hogy Jézus a halál állapotában, amikor feltételezésünk szerint a sírban volt, mit tett. Teljesen passzív állapot ez, avagy egy addig soha nem tapasztalt és nem próbált aktivitás, tevékenység?¹⁰ Luther szerint Krisztus a kereszten a bűnösök helyett elszenvedte a pokol kínjait, Kálvin pedig azt állítja, Krisztus „elkárhozott” a kereszten.¹¹ Balthasar viszont Nicolaus Cusanusra hivatkozva bőségesen tárgyalja, hogy Krisztus nagyszombati tevékenysége tulajdonképpen helyettesítő passió. Engesztelő passió, mert Jézus a pokolban másokkal (a bűnösökkel) együtt és helyettük is elszenvedte és legyőzte a kárhozott állapotot, a poklot. Magát a negatív végérvényességet győzte le itt, amennyiben a kárhozat állapota, a pokol azonos a végérvényes és végleges bűnnel. Ha van kárhozott állapot, akkor van végérvényes bűn, ami a pokol állapota egyben.

¹⁰H. U. v. Balthasar: *A három nap teológiája.* (Ford. Görfői Tibor.) Osiris, Budapest, 2000, 138skk.

¹¹A reformátorok és Anzelm értelmezésének szélsőségességéről vö. H. U. v. Balthasar: *Crucifixus etiam pro nobis.* *IKaZ Communio* 10 (1980) 1, 26–35.

**Jézus, a pokolból
kivezető út**

Az logikusnak tűnik, hogy Isten annak az embernek, aki végérvényesen bűnös, és nem tud bűnbánatot tartani, nem lehet képes megbocsátani. Egyébként Jézus igehirdetésének és tevékenységének középpontjában állt a bűnbánatra, megtérésre szóló felszólítás, amit aztán az egyház igehirdetői és lelkipásztori gyakorlata is hangsúlyozottan képvisel. Mindenkinek, minden körülmény közepette lehetősége van bűnbánat tartására, ehhez Isten megadja a kegyelmet. Alapvető és elemi feltétel és követelmény az Istennel való kapcsolatban a bűnbánat. Hogy aztán, hogyan realizálódik az egyes esetekben a bűnös bűnbánata, és Isten megbocsátó önközlése, ez már egyrészt Isten titka, másrészt az üdvösségre rendelt egzisztencia mélységében történik, illetve Isten és az ember kegyelmi drámájában. Csakhogy itt is (és ez módszertanilag begyakorolható) a két különböző kijelentés nem azonos szinten áll: mindez csak reális lehetőség. Elkárhozhat, de hogy elkárhozott-e, azt nem mondhatjuk.¹² A bűn mindig a bűnöshöz kötődik. Jézus magát a bűnt vette magára, elszenvedte a halált, és ezzel a bűnös poklát is magára vette. Ha a poklot nem önmagában (objektíve), fizikai vagy pszichológiai helyként tekintjük, hanem a Jézushoz való viszonyában, az ember megváltásának viszonylatában, akkor az egész „a pokol, mint hely

¹²G. Greshake: *Gottes Heil – Glück des Menschen.* Freiburg, 1983, 272.

és az elkárhozottság, mint állapot” félreérthető objektivációi fölött a Megváltó értelmező és magyarázó hatalmat kap. Az elkárhozott és Jézus találkozásáról nem tudunk semmit mondani. De megkérdezhetjük: mi történik mégis közöttük, a megváltó Jézus és a pokolban létező egzisztencia között? Amikor meghalt, Jézus kétségkívül a végső engedelmességet vállalta megváltásunk érdekében. A megváltó Jézus megtapasztalta azt a végérvényes mélységet, ami a kárhozat állapota, aztán ebből a pokolból való kivezető úttá lett. Ő a feltámadás. A Fiú az Atya akaratát követi és az istenellenesség végérvényes sötétségében a poklot mintegy befogadja, megemészt, akár még „hely”-teleníti is, és ezzel lehetőséget ad a szabadulásra.

¹³Ha Jézus azon halottak felé fordult, akik a pokol állapotában, egzisztenciális helyzetében voltak, vannak és lesznek, akkor nemcsak kihirdette az ítéletet (ahogy régen mondtuk, és akik jók voltak, azok mennybe mennek, akik pedig rosszak, azok a pokolra), hanem akkor „ott” valami másnak is kellett történnie, más is történhetett.

Annyit tehát mégis mondhatunk Balthasarral, hogy a pokol Krisztus kezében van. Krisztus hatalmában áll, hogy mit tesz a pokol hatalma alatt állókkal. A pokol állapotában, a pokol egzisztenciális „hely”-zetében lévő emberek felé tájékozódó jézusi mozdulat túl van azon, amiről a bölcseleti teológia mint tudomány szólni tud. Ebben a „hely”-zetben még a poézis vagy a liturgia szólni próbálhat, de a dogmatika nemigen. Jézus hatalmat kapott a pokol felett azért, hogy engedelmesen elszenvedte a pokol egzisztenciális „hely”-zetét. (Mondhatnánk, az az egzisztencia, amelyik helyé válik, végérvényesül, bezáródik, az kárhozódik.) Ha Jézus a bűnökért halt meg, akkor egy lépést tehetünk előre azzal, hogy Jézus a poklot mint a végérvényes bűn „helyzetét” is elszenvedheti.¹³ Hogy ott mi zajlott le, az már túl van azon, amiről egyáltalán beszélni lehet. Mi történik akkor, amikor egy Istennel szemben megátalkodott ember és az Isten bűnök miatti ítéletét elfogadó, magára vevő Krisztus találkozik? Ez már „metateológia”. Ilyesmit mondhatunk, hogy a „bűnös szívek elhagyatottságába történő alászállás”, „aláhatolás” a „reményvesztett”, vagyis „kétségbeesett és megátalkodott szívek mélységébe”.

Létanalógia — hitanalógia

Analógiás úton óvatosan mégis következtethetünk a gondolkodásnak és beszédnek ebben az állapotában. A kijelentéslogika és az egzisztenciális logika nem ugyanaz, ahogy a dialektikus és a transzcendentális logika is túl van a kijelentéslogika egyértelműségein. Hagyományos dogmatikai kijelentéseink a kijelentéslogika egyértelműségeinek szintjén mozognak. Az analógiás következtetés alkalmazása, mint egyetlen lehetőségünk, hogy az előttünk álló kettősség szembenállásának feszültségét feloldjuk, folyamatos fogalmi erőfeszítést igényel. Más a logikai analógia, más az *analogia entis* (létanalógia), és más az *analogia fidei* (hitanalógia). Megint más az *analogia caritatis* (szeretetanalógia), amit itt Balthasar is követ.¹⁴ Különféle hittételek megállapítása a létanalógia szintjén zajlik, de ha ezen hittételek megállapításainak egymáshoz viszonyított következményeit továbbgondoljuk, akkor a hit analógiáját kell alkalmaznunk. Olyan metafizikát szabadna csak éltetni, amely nem a létezőkhöz (fizikai, logikai, vagy pszichológiai síkon is értve ezt), hanem az ember jelenlétében megélt

¹⁴Manfred Lochbrunner:
Analogia caritatis.
Darstellung und
Deutung der Theologie
Hans Urs von
Balthasars. Freiburg –
Basel – Wien, 1981.

¹⁵Nagyon lassan és nehézkesen, de kezdjük szokni az egzisztenciális analízisben, a transzcendentális logikában feltáruló metafizikát, ami teológiaiailag az *analogia caritatis* módszere is egyben, valamiféle speciális, megértő hermeneutika. Lehet, hogy nincs és nem is lesz az alapkérdésünkre vonatkozó, teljesen kielégítő kijelentésünk, amivel ezt a feladatot kezelni tudnánk, de meg kell kísérelnünk állításokat megfogalmazni. Hogy a nyelv határa hol van, ezt megint csak nem mi mondjuk meg. A nyelvet a végsőig lehet feszíteni, a nyelvből, a nyelvben ki lehet mondani olyan dolgokat, amelyekkel a pusztá kijelentés szintjén nem boldogulnánk. Nem mi beszéljük a nyelvet.

¹⁶„A Fiú és az Atya között a Lélekben fennálló szent távolság annak az alapja, hogy a világ bűnének távolsága teret nyerjen ebben a távolságban, meghaladottá váljék és megszűnjék abban.”

In: Hans Urs von Balthasar: *Theodramatik III: Die Handlung*. Einsiedeln, 1980, 337.

léthez van igazítva. Ebben azért Husserl és Heidegger nagyon sokat segített, mert beláttatták, hogy az emberi létezés megértéséhez eredendően a jelenlét fenomenológiájára vagyunk utalva.

Továbbléphetünk Balthasarral, aki szerint Krisztus jelenlétének fenomenológiáját (ami *analogia caritatis* és transzcendentális logikai következtetés egyben) kell elvégeznünk. A szeretetanalógiával az üdvösséget és a poklot belevittük a Szentháromság életébe, ezzel megváltozott Isten (objektív) változatlansága. Most mondhatjuk: „Krisztusra tekintettel Istennek fáj az, ha az ember bűnt követ el. Isten meg akarja menteni a bűnöst, és ha Isten Isten, akkor meg is tudja őt menteni.”¹⁵ Azt is mondhatjuk, hogy a pokolról magabiztos kijelentéseket nem tehetünk két dolgon kívül: a halálos bűn miatti elkárhozás, a második halál „hely”-zete, állapota, a pokol, mint „egzisztenciális hely” lehetősége fennáll, valamint: Isten egyetemes, megbocsátó önközlésének ténye Jézusban bebizonyosodott. Azonban ezek a kijelentések megint két különböző szinten hangzanak el — úgy tartoznak össze, hogy nem nyílnak meg a kijelentéslogika egyértelműségei előtt. A pokol reális lehetőség a szabad ember számára, de hogy ez a szabadság (a pokolhoz, a pokoli helyzetre, állapotra vonatkozó szabad ragaszkodás) meddig terjed, azt nem tudjuk még. Nem tudjuk, milyen az ember szabadságának a hatótávolsága, és milyen is a beteljesült, a végérvényes szabadság. Itt ki kell mondani még valamit: az eddig kijelentéslogikailag megengedett és emlegetett kétesélyesség egzisztenciálontológiailag nem áll fenn. Az embernek csak egy esélye van: az, hogy Isten arra hívta meg őt, hogy vele találkozzon. Érdekes módon úgy tűnik, hogy ezt a találkozást a véges szabadság mégis alakíthatja.

A halál szenvedésében meggyötört, Atyjának engedelmes Jézus feltételezi kettejük kapcsolatának abszolút egységét, aki a Szentlélek. A pokol végérvényességének veszélyeztetettségében Jézus nem maradt magára, ezért értelmezői kísérletünk továbbvezet egy újabb kérdéshez: az Atya és a Fiú kapcsolatának „pokoli dimenziói” felé. Mert ami Jézus kereszthalálában, szenvedésében, feltámadásában, a megváltásban történt, az nem az emberek és Jézus között zajlott le, jóllehet Jézus és Pilátus, Jézus és Júdás, Jézus és Péter között rögzíthetjük az eseményeket. Kimondható: a megváltó esemény a sír csöndjében, a sötétség legmélyén, a Szentlélek agóniájában, Jézus és az Atya között zajlott le. Az egész passiót Balthasar kiragadta az emberi tényszerűségből, és behelyezte a Szentháromság belső életébe.¹⁶ Ezzel egészen megváltozott a teológiai perspektíva, megváltoztak a kijelentések súlyai, jelentőségük. Merhetjük-e azt megtenni, hogy az egész passiót és Jézus üdvözítő kereszthalálát behelyezzük a szentháromságos eseménybe?¹⁷ Erről nem rendelkezünk, de Jézus azért mondott olyanokat, hogy „jövök, hogy megtegyem

¹⁷A kérdésről részlete-
sen: Thomas Krenski:
Passio Caritatis.
Trinitarische Passiologie
im Werk Hans Urs von
Balthasars. Einsiedeln,
1990.

¹⁸Ami az immanens
Szentháromságnak az
üdv történet felől történő
megközelítését illeti,
Balthasar szerint igaz
ugyan, hogy az üdv törté-
neti Szentháromság azo-
nos az immanenssel,
„ez azonban mint az
első hordozó alapja nem
azonosítható minden to-
vábbi nélkül azzal. Más-
különben az a veszély
fenyeget, hogy az imma-
nens és örök Szenthá-
romság feloldódik az
üdv történetiben, világo-
sabbban fogalmazva,
hogy Istent elnyeli a vi-
lág folyamata, s csak
ezen keresztül jut
önmagához.” In: Hans
Urs von Balthasar:
Theodramatik II/2: Die
Personen in Christus.
Einsiedeln, 1978, 466

Az emberi egzisztencia jelenlétének metafizikája

akaratomat”, vagy „Atyám, a te akaratod legyen”. Hogy köztük mi történt, Jézus és az Atya között, mi történt a Szentlélek agóniájában, ezt nem tudjuk. De miután bennük-közöttük ott is lejajlott a találkozás, Jézus a pokolban, a pokol egy szegletében bizonyosan találkozott a kárhozott emberrel. A megváltás Jézus és az Atya között zajlott le a Szentlélek erejében, ami a megtestesülés révén lényegileg érinti az emberi állapotot is. Az immanens és üdv történeti Szentháromságot korábban különválasztottuk, aztán egy idő után az immanens Szentháromságról már nemigen beszéltünk. Most pedig az üdv történeti hármasságot behelyeztük az immanens hármasságba, és nem választjuk szét többé a kettőt.¹⁸ Ebből a szempontból Jézus kereszthalála és fel-támadása (ami eszkatologikus esemény, amennyiben az üdvös-ségünkről, vagy a kárhozatunk végérvényességéről van szó), a Szentháromság belső életében zajlik le. Ha viszont Jézus azono-sította magát az elkárhozottakkal, mert elszenvedte a poklot, ak-kor lehetőségünk van arra is, hogy kijelenthessük: Isten másképp-en viszonyul a kárhozottakhoz, mint ahogy mi ezt eddig állí-tottuk. Ez a legtöbb, amit tehetünk. Hogy a poklot, vagy az örökkévalóságot tagadjuk, vagy a pokolbeli kínokon mosolyog-junk, ez kicsinyesség, nagyvonalúság, túlzott magabiztosság len-ne. Elismerhetjük, hogy nem elégségesek ezek a kijelentések. Nem a tartalmuk, hanem a kijelentések megfogalmazásai. Az egyház megengedi, és Rahner a pokolról beszélve ezt ki is mondja: kü-lönbséget kell itt is tennünk a tartalom és a kifejezési forma kö-zött. Az, amit a pokol kapcsán mondani akarunk és az, ahogyan ezt kimondjuk, ezek között különbség van. Nem azt állítjuk ezzel, hogy tagadjuk a pokol létét, vagy a pokol örökkévalóságát. Ha-nem azt, hogy mióta a szentháromságos esemény fényében néz-zük az elkárhozott ember és Krisztus találkozását, azóta az, ami Krisztus halálában és az az utániakban történt egykoron, az meg-történik most és mindig, minden egyes ember halálában.

Még valami: úgy tűnik, hogy a pokol végérvényességében lévő (lehető) elkárhozott ember nem a dicsőséges, ítéletet hozó, hanem a meggyalázott Krisztussal találkozik. Jézus önnön meggyalázá-sát, szenvedését, halálát, saját végleges alázatát és áldozatát, amellyel magára vette bűneinket és azok következményét, vihette, vitte a pokol állapotába. Ha egy színdarabot nézünk, eljön egy pillanat, amikor véleményünk lesz a szereplőkről, de nemcsak vé-leményünk lesz, hanem együtt is érzünk valakivel, és eljőhet az a pillanat, hogy azonosulunk vele. Jézus ebben a teo-drámában a Szentháromság második személyeként, az Atya és a Szentlélek közösségében vesz részt. A pokolban tehát nemcsak Krisztus vál-lal közösséget a kárhozottakkal, hanem az egész Szentháromság. Ha komolyan vesszük Krisztus kijelentéseit, akkor az üdvösségről szóló kijelentéseket, amelyeket idáig az evilági létezőkre alkalma-zott metafizika nézőpontjából szemléltünk, most másképp, az em-

beri egzisztencia jelenlétének metafizikájában kellene megragadnunk. Persze itt is folyamatosan kudarcot vallunk, ha a kijelentéslogika szerinti magától értetődéseket várunk. A véges lét és az öröklét távlatai hitünk számára Jézus áldozatában egységbe kerülnek. Dogmatikai kijelentéseink pedig nem tökéletesek, hanem még tökéletesíthetőek. Nem azt mondtuk, hogy tökéletlenek, hanem hogy nem tökéletesek, és ezért nem lehet lezárt létezőkként tekinteni őket. Karl Rahner ki is mondja: ha nem rendezzük, súlypontoszunk újra egész hittétel-rendszerünket, akkor a dogmafejlődés folyamatában fölhalmozódó anyag agyonnyom bennünket, és nem tudunk rendet teremteni. A dogmák között hierarchia van, súlypontok és elsődlegességek, ahogy a kijelentéseinkben is.

Ha te megmondod nekünk, hogy mi a lét, akkor megmondjuk neked, hogy ki az Isten. Ha te nekünk megmondod, hogy mi a halálos bűn, akkor neked megmondjuk, hogy mi a pokol. A kérdésre adott válaszaink mindegyike felülvizsgálandó, és kötelezően fölülmulandó. Nem elégtelen a válaszuk, inkább nem elégséges. A formálódó hála csak az üdvösségben lesz teljessé.

Egy könyvről akarok beszélni, arról a könyvről, amelyről az évrőlre való ítéletek egyöntetűen nem volt az Könyvről, Bibliának, a névvel is jelenve, hogy ez az egyetlen, a páratlan könyv, amelyre semmi más könyv nem fogható. Arról a könyvről, amelyre a halálból Strindberg, az a nagy költő, aki mindenkinél többet próbált és talán mindenkinél mélyebben gyötört végig az életfélkülség kínjában önmagát maga a halál modern ember tragédiáját, ~~utolsó barátával~~ ^{halálával} ~~mutatva~~ ^{mutatva} ~~latott~~ ^{latott} ~~re:~~ „és az egyedüli valóság.” Arról a könyvről, amely ~~egyfajta~~ ^{egyfajta} ~~szent~~ ^{szent} ~~katolikusoknak~~ ^{katolikusoknak}, ~~protestánsoknak~~ ^{protestánsoknak} és ~~zsidóknak~~ ^{zsidóknak}, amelyekből évrőlre ~~éte~~ ^{éte} ~~mint~~ ^{mint} az emberiség fölémelkedés és ítéletét, önismeretét és életörvénységét, életét elvívóit, halálát legyőzni tudó erőit, örök reményt, hűbességet, újfajta életét, foghatatlan életét.

Kézirat-faksimile
Sík Sándor
hagyatékából
(A Szentírás
költészete, 1926)